

Слободан Јовановић

ЖИВОТ
ДЕЛО
ВРЕМЕ

Српска академија наука и уметности

Слободан **150**
Јовановић

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ: ЖИВОТ, ДЕЛО, ВРЕМЕ
ПОВОДОМ 150 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Издаје

Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

За издавача

академик Владимир С. Косић

Главни уредник

академик Марко Анђелковић

Уредници публикације

академик Косић Чавошки

академик Александар Косић

Дизајн корица

Драјана Лацмановић-Лекић

Избор илустративних прилога

Борис Милосављевић

Лектура

Тања Рончевић

Коректура

Невена Ђурђевић

Снежана Крсић-Букарица

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Штампа

Планетиа принт, Београд

Тираж: 750 примерака

ISBN 978-86-7025-827-3

© Српска академија наука и уметности, 2019.

Издавање ове монографије потпомогнуто је средствима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и Дунав осигурања.

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ ЖИВОТ, ДЕЛО, ВРЕМЕ

ПОВОДОМ 150 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

САДРЖАЈ

7 | Реч уредника

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ: ЖИВОТ И ДЕЛО

- 13 | Борис Милосављевић, *Слободан Јовановић*
229 | Борис Милосављевић, *Јовановићева теорија државе*
267 | Ратко Марковић, *Слободан Јовановић и уставно право*
303 | Мира Радојевић, *Дојринос Слободана Јовановића проучавању националне историје XIX и прве половине XX века*
315 | Мило Ломпар, *Слободан Јовановић и књижевности*
327 | Напомене
367 | Скраћенице

ПРЕПИСКА

- 371 | Борис Милосављевић, *Из њрејиске Слободана Јовановића*

ПОВЕЉЕ, УКАЗИ, ПРИЗНАЊА

- 405 | Борис Милосављевић, *Повеље, укази, признања, одликовања, документи*

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ: БИБЛИОГРАФИЈА

- 429 | Светлана Симоновић-Мандић, Марина Нинић, Борис Милосављевић, *Библиографија Слободана Јовановића*

РЕЧ УРЕДНИКА

Монографија о Слободану Јовановићу (1869–1958), објављена поводом 150-годишњице његовог рођења, представља јединствен приказ живота, научног рада, друштва и времена у којем је живео. Јовановићево дело и његова личност одувек су привлачили пажњу широке јавности. Дело које је оставио веома је обимно и разноврсно. Треба напоменути да велики број његових радова није обједињен у вишетомним сабраним делима која су до сада објављена. Слободан Јовановић је више од четрдесет година предавао на Правном факултету у Београду. Обављао је дужности декана Правног факултета и ректора Универзитета у Београду. Био је председник Српске краљевске академије, правни експерт на Конференцији мира у Паризу, председник Комисије за израду Устава нове државе 1920. године, председник Српског културног клуба, председник и потпредседник Министарског савета Краљевине Југославије. С обзиром на дужности које је обављао, друштвена и политичка делатност представљају важан део слике о овом нашем великом научнику. Као председник Српског културног клуба и средишња личност српског народа позван је да се прихвати дужности другог потпредседника Министарског савета у влади од 27. марта 1941. године. Био је председник и потпредседник владе у земљи и потом у избеглиштву. Умро је у емиграцији у Лондону крајем 1958. године, скоро сто година од када је његов отац Владимир Јовановић, један од водећих српских либерала, као политички емигрант први пут дошао у енглеску престоницу. Иако је Слободан Јовановић био заступник парламентарног дводомног вишестраначког система, никада није учествовао у страначкој политици. Узимао је, међутим, учешћа у државној политици, како је то записао Јован Дучић 1942. године: „Слободан Јовановић није био никад члан ниједне странке, нити члан ниједне владе, ни учесник ниједне завере. Држећи се увек далеко од владајуће политике, он је ипак зато стајао близу ње, као њено мерило, њен судија, и њен државни тужилац. Називали су га ‘савест српског народа’. Он није био политички човек, него државни човек: увек на капетанском месту брода, увек обухватајући одатле цео видик пред собом.“ Слободан Јовановић је после рата осуђен на политичком суђењу које је организовала нова комунистичка власт у Београду 1946. године. Његова личност и дело били су потиснути из образовног система и научног живота и осуђени на заборав. Рехабилитован је 2007. године.

У монографији је прво приказана биографија Слободана Јовановића у којој су хронолошким редом представљена и дела за која се може рећи да обележавају гранична места његовог научног развитка, као и властита теоријска становишта. Потом се у посебним поглављима представљају научне области којима се бавио и научна достигнућа која је у њима постигао. Прво се приказује његова теорија државе везана за предмет који је предавао, Опште и посебно државно право. Потом се разматра посебно државно право, односно уставно право и оцењује Слободан Јовановић као уставноправни писац. Анализирају се и приказују књиге у којима је тумачио уставе Краљевине Србије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Видовдански устав). Наредни део монографије посвећен је историографији Слободана Јовановића, вишетомној политичкој историји Србије XIX века, за коју се често с правом указује да је најпознатије његово дело. Ако се узму у обзир и други радови из националне историје које је написао, може се видети да је обухватио период од краја XVIII до средине XX века. У следећем делу монографије реч је о Јовановићу као проучаваоцу књижевног дела и књижевном критичару. Посебно су хваљени његов леп језик и познати београдски стил. Последњи део монографије садржи Јовановићеву библиографију.

Да би текст монографије био прегледнији за читање, све фусноте, односно напомене, налазе се на крају књиге.

Захваљујемо се свим ауторима на текстовима објављеним у монографији посвећеној 150-годишњици рођења нашег великог научника Слободана Јовановића.

Коста Чавошки и Александар Костић

ЈОВАНОВИЋЕВА ТЕОРИЈА ДРЖАВЕ

Борис МИЛОСАВЉЕВИЋ
Балканолошки институт САНУ

Слободан Јовановић је 1897. године изабран и именован за професора Правног факултета Велике школе у Београду на предмету Опште и посебно државно право. У указу је стајало само Државно право, али је пун назив предмета био Државно право, опште и посебно. Опште државно право било је посвећено изучавању општих основа државе, односно проучавању појма државе, а посебно државно право појму уставности и тумачењу устава. У складу са поделом предмета на опште и посебно државно право Јовановић је после књига посвећених општем државном праву објављивао књиге посвећене посебном државном праву, односно тумачењима Устава Краљевине Србије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Јовановић је четири пута објавио своју књигу о држави под насловима *Основи њравне теорије о држави* 1906, *Основи њравне теорије о држави*, друго прерађено и проширено издање 1914, *О држави, основи једне њравне теорије*, треће прегледано и допуњено издање 1922. и *Држава* 1936. године.⁶⁵⁶ Сваки пут је прерађивао или додавао делове текста. Књига се надовезује на његову студију „О друштвеном уговору“ објављену 1895. у *Српском њрепеледу* Љубомира Недића, професора филозофије на Филозофском факултету, и Јовановићево приступно предавање на Правном факултету „О суверености“ из 1897. године. У предговору другог издања књиге о држави из 1914. године истакао је да је две трећине књиге поново написао.⁶⁵⁷

Слободан Јовановић из времена када је био професор Правног факултета у Београду

Књига је била уџбеник за студенте Правног факултета. То, међутим, не умањује њен значај, као што не умањује значај многих капиталних дела која су била уџбеници, скрипта или чак нередиговане студентске белешке са предавања. Довољно је сетити се Аристотелове *Меџафизике* (μετὰ τὰ φυσικά) и Хегелових (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) предавања. Јовановићево дело далеко надмашује уџбенике који су писани само да задовоље педагошке потребе високошколске наставе. Садржају његове књиге највише одговара наслов *Држава* из 1936. године јер је од првог издања била реч о општем учењу о држави, целовитој студији о држави, која представља једну од најстаријих тема филозофских, правних и политичких теорија. Јовановић је разматрао општи појам државе, теорију настанка државе, различите филозофске теорије о држави и друштву, појам државне суверености, однос државе и права, правну државу и самоограничење државе поделом власти и дводомним парламентарним системом.

Ако се под оригиналношћу подразумева револуционарно, из корена промењено гледиште, онда се не може рећи да је Јовановићев текст оригиналан. Исто би се, међутим, могло рећи и за многа друга позната филозофска и научна дела, јер се на основу темељног тумачења може видети да су се аутори ослањали на претходна истраживања. У научним револуцијама оригиналност се мери на основу критичког односа према институционализованим оквирима за научно истраживање и дотадашњим научним достигнућима, која претходно треба савладати и протумачити. Може се рећи да оригиналност по сваку цену наноси више штете од еклектицизма или епигонства. Само оригиналност која се заснива на садржају претходне научне традиције, слагању научних тековина и искуству мишљења, може да омогући реалан напредак научног истраживања. У том смислу Јовановићево промишљање појма државе представља оригиналан подухват. Критички се односио према претходницима и савременицима. При томе, ништа није „преламао преко колена“, већ је са пуно стрпљења

и обазривости проучавао значајне и утицајне теорије, анализирао их, и на основу њихових унутрашњих неконзистености и противречности изводио своју критику и доказивао истинитост другачијег становишта.

Јовановић је изучавао државу као јединствен и многолик феномен коме се може приступити са више страна – филозофски, политички, правно, социолошки, историјски. Различитост приступа не значи да је и у стварности феномен раздвојен и распарчан према областима. Циљ целокупног истраживања је, у ствари, покушај разумевања јединственог феномена какав је држава. Различити научни приступи служе бољем и јаснијем разумевању датог феномена. У својој основи ово је била идеја учења о држави (Staatslehre), у чијој традицији је Јовановић написао и своју књигу о држави. Његово излагање има системску основу, али се књига може читати и као зборник различитих тема везаних за државу. У то време системско дело је било рангирано изнад монографије.⁶⁵⁸

У свом изучавању појма државе Јовановић се ослањао на дугу историју промишљања државе, од античке филозофије, преко нововековних теорија, деветнаестовековних немачких студија о држави и енглеског политичког искуства, до теорија о одумирању државе и обнављања теорије државног апсолутизма. Окосница Јовановићевих истраживања била је учење о држави које је у деветнаестом веку једино у Немачкој било системски организовано. У француским политичким теоријама, након Русоа (Jean-Jacques Rousseau), углавном су поистовећивани појмови „држава“ и „друштво“, као и појмови „нација“, „народ“ и „друштво“. Ови појмови су јасно разликовани у немачкој државној, политичкој и правној теорији. Немачко учење о држави је, међутим, било везано за немачке установе, а енглеске студије о уставности и парламентаризму биле су посвећене скоро искључиво енглеској политичкој и правној традицији. Јовановић је нагласио да су ретке синтезе немачких, енглеских, француских, швајцарских и америчких државно-правних теорија и искустава. У разматрању феномена државе покушао је да синтетиче најбоља дела о држави водећих европских и америчких филозофа и научника.⁶⁵⁹ Водио је рачуна да у нова издања своје књиге о држави унесе тумачења најновијих релевантних књига, као и да увек користи последња допуњена и поправљена издања претходно цитираних дела.

Почевши од Фихтеовог (Johann Gottlieb Fichte) учења, Хегелове филозофије права и разматрања појма умног права (Vernunftrecht),⁶⁶⁰ преко општег учења о држави (allgemeine Staatslehre),⁶⁶¹ до теорије државног права (Staatsrechtslehre), изучавање појма државе заснивало се на филозофској традицији у којој је промишљање државе било предмет политике као практичне филозофије (ἐπιστήμη πρακτική).⁶⁶² Позната је Кантова (Immanuel

Јохан Готлиб Фихте (1762–1814), немачки филозоф

Kant) метафора: „Емпиријско учење о праву [...] је глава која може бити лепа, само штета што је без мозга“, односно филозофских основа.⁶⁶³

Схватање државе као јединственог политичког тела, односно теорија државне суверености изложена је у Хегеловој филозофији права. Иако се Хегел често изоставља из анализа историје развитка јавног права, Келзен (Hans Kelsen), критикујући Хегелову теорију државе нагласио је значај његове филозофије за развој учења о држави: „[Хегелова] филозофија права има за средиште сувереност државе, штавише достиже врхунац управо у обоготворењу државе и, доследно, одбацује сваку представу о неком поретку међународног права који се налази изнад држава. И није случајно што је Хегелово схватање међународног права, које је у другој трећини деветнаестог века важило већ као превладано, у трећој трећини [...] поново дошло до израза“.⁶⁶⁴

Хегеловску теорију државе заступао је Димитрије Матић, професор јавног права на Лицеју у Београду, Јовановићев рођак и претходник на катедри, у својим *Начелима умној државној њрава* из 1851. године.⁶⁶⁵

Средином деветнаестог века о држави се говорило као о организму, али не више у Хегеловом и Шелинговом (Friedrich Wilhelm Joseph Schelling) смислу речи, већ у значењу које је термин „организам“ добио у природним наукама. Блунчли (Johann Kaspar [Caspar] Bluntschli) је критиковао теорије државе и јавног права изведене из чисте спекулације.⁶⁶⁶

У XIX и првој половини XX века опште учење о држави називало се и наука о држави, учење о држави и опште државно право. Без обзира на назив, повезивало је две области – основне филозофске, правне и политичке поставке, и правна знања о појединим деловима државног живота. У књигама посвећеним држави основне поставке су обично биле филозофски промишљене. Основе општег учења о држави представљају, у ствари, филозофију државе. Јовановић је током студија у иностранству на правним и државним факултетима у Минхену, Цириху и Женеви студирао немачко опште учење о држави. Иако се у вези са Јовановићевом теоријом државе најчешће помиње Јелинекова (Georg Jellinek) теорија, једино се за Блунчлијево учење о држави може рећи да га је Јовановић следио у свом промишљању државе. Због тога Блунчлијева теорија заслужује посебну пажњу. У фуснотама рада „О суверености“ и „О дводомном систему“ Јовановић није навео годину издања Блунчлијевог тротомног дела о модерној држави коју је користио. У овим фуснотама најчешће је упућивао на параграфе и поглавља, а ређе на странице

Георг Вилхелм Фридрих Хегел
(1770–1831), немачки филозоф

Георг Јелинек (1851–1911), доцент за филозофију права и професор државног права у Бечу и општег државног права у Хајделбергу

Пол Лабанд (1838–1918), немачки правник, професор права на Универзитету у Кенингсбергу и Стразбуру, стручњак за уставно право

књига. Драгоцен критички преглед немачке, француске, енглеске и америчке литературе о држави дао је у предговору своје књиге о држави, написаном априла 1906. године.

Према Блунчлију, држава има биолошко-духовни органски карактер, као и правну личност у смислу јавног права. Блунчли је критиковао теорију народне суверености (следећи Хегелову аргументацију), теорију националне суверености, суверености права или правде, као и теорију апсолутне монархије. За Блунчлија прави суверен је „држава као личност“. Блунчлијева теорија државе је дуго била веома утицајна и изван немачког говорног подручја. Можемо закључити да је Јовановић следио Блунчлијеву теорију зато што је био мишљења да је разложна и утемељена. Није пратио „задњи крик моде“ у науци, већ проверена и поуздана учења. Практични политички државни разлог довео је до поремећаја у научном истраживању државе у Немачкој. Након немачког уједињења остала је политичка потреба да се поједине државе унутар Немачког царства и даље сматрају сувереним, што је утицало на формулисање немачких теорија суверености. Блунчлијева теорија била је научно конзистентнија од новијих немачких учења о држави.⁶⁶⁷

У другој половини XIX и почетком XX века немачка наука о држави се кретала од филозофског поимања државе према „чисто“ правном, што је на крају довело до одвајања права од државе, тј. тумачења државе као једног логички непротивречног скупа правних норми. Лабанд (Paul Laband) је највише допринео ширењу чисто правне методе у студијама о државном праву Немачке царевине и посебних немачких држава: „С мање историјске ерудиције и с мање склоности за филозофске спекулације од Јелинека, Лабанд показује много више талента у чисто правним конструкцијама: могло би се можда рећи да је он данас највећи правнички таленат у Немачкој“.⁶⁶⁸ Јовановић је нагласио да је код Јелинека, насупрот Лабанду, карактеристична „тежња да се ослободи једностраности чисто правне

методе, која је последњих двадесет пет година без поговора владала у немачким државноправним студијама, и коју би Јелинек хтео да комбинује са социјално-политичком методом“.⁶⁶⁹ Осим тога, Јелинек је „од свих немачких писаца учинио највећи напор да се ослободи националне једностраности, и уздигне на једно више космополитско гледиште“.⁶⁷⁰ Обнова интересовања за Кантову филозофију крајем XIX века извршила је пресудан утицај на опште учење о држави и на филозофију права. Следећи Кантову замисао критике чистог ума, односно марбуршку неокантовску школу, Келзен је предузео критику „чистог права“ и преутемељио целокупно право на неокантовским основама.

Од професора који су предавали Опште и посебно државно право пре Слободана Јовановића, ближа су му била теоријска становишта Јакова М. Ненадовића од гледишта Милована Ђ. Миловановића.⁶⁷¹ Треба узети у обзир и гледишта Драгутина Драгише Мијушковића.⁶⁷² У другом издању књиге о држави из 1914. Јовановић упућује на објављени париски докторат Милана Гавриловића под насловом *Држава и њраво* из 1911. године у којем се анализирају немачке теорије о држави.⁶⁷³ У трећем издању из 1922. упућује и на одштампани део доктората Ђорђа Тасића *Проблем ојравдања државе*, који је одбрањен маја 1920. године пред комисијом у саставу: Живојин Перић (председник), Слободан Јовановић и др Тома Живановић.⁶⁷⁴ У четвртном издању из 1936. Јовановић наводи и дела Леонида Питамица *Држава* 1927, Евгенија Спекторског, *Држава и њен живој ирошлости и садашњости* 1935. и Ђорђа Тасића *Увод у њравне науке* 1933. и *Савремене полиитичке сисџеме и схваџања* из 1936. године.

Као што је већ било речи, Јовановић је своју књигу о држави објавио четири пута (1906, 1914, 1922, 1936). У свим издањима, без обзира на обим, она је имала иста три поглавља увода и иста три дела са истим бројем глава: појам државе (име, оправдање, задатак државе, државна личност, област, народ и власт као елементи државе и сложена држава), државне функције (законодавство, извршна власт и судство) и државну организацију (подела власти, организација законодавне власти, организација управне власти). У свим издањима први део има осам поглавља, други два и трећи три поглавља. Четврто издање је допуњено новим, четвртим делом под насловом „Поратна држава“ са пет поглавља. Само је прво издање, најмање по обиму, имало 66 параграфа, док су остала издања имала по 64. Као што је случај и са другим књигама о држави које су у то време објављиване, од форме у којој су излагане важнија су основна начела на којима се

Драгутин Драгиша Мијушковић, доктор права, декан Правног факултета у време када је Слободан Јовановић постао професор (Атеље Милан Јовановић, вл. породице Марковић)

темеље. Због тога ћемо системском излагању основних тема посветити посебну пажњу у приказивању Јовановићеве теорије државе.

Јовановић је идеју државе разматрао на почетку *Државе* у поглављу под насловом „Како се долази до идеје о држави уопште“. Као предмет свог истраживања одредио је „државу уопште“ која постоји „само као идеја“. Нагласио је да постоје „две различите ствари: или идеална држава или типска држава“.⁶⁷⁵ Јовановић је разматрао типску државу. Идеју државе је извео по угледу на врсте у биологији: „Њена се слика изводи из стварности, и то на тај начин што се код стварних држава издвајају оне црте које су им свима заједничке. У животињском свету постоје само јединке, појединачне животиње, а не и врсте; ипак зато врсте се сматрају за довољно стварне да могу бити предмет научног испитивања. Типска држава стварна је исто толико колико и врста“.⁶⁷⁶ Јовановић је, дакле, издвојио основне карактеристике постојећих држава и на основу њих саставио идеју државе. Притом, није се упуштао у платоновско питање онтолошке заснованости идеја, већ је више у аристотеловском духу издвајао опште карактеристике модерних држава. Избегаво је примедбу извођења из чисте спекулације, коју је Блунчли критиковао: „Општа теорија државе, а посебно јавног права, често се сматра производом чисте спекулације и покушава да се дедукује путем чисто логичких закључака, из спекулативног погледа на свет. Тако је дошло до различитих система природног или филозофског јавног права, удаљеног како од позитивног тако и од историјског. Ја разумем разлику на други начин. Држава мора да буде филозофски схваћена као и историјски“.⁶⁷⁷

Јовановић је указао да се приликом промишљања „државе уопште“ не могу све државе свих епоха свести на један јединствен тип државе. То што нема карактеристике која би се провлачила кроз све историјске типове државе не значи да не постоји најопштији појам државе, под који се могу подвести све типске државе појединих епоха. Одговарајући на питање „шта је то што многобројне типове државе, поред све њихове разноврсности, подводи под исти појам и под исто име државе“, нагласио је да свака држава садржи непроменљиве елементе као што су људи који су у њој сједињени, земљиште на коме су ти људи настањени и власт која им заповеда. Реч је о познатом учењу о три елемента („Drei-Elemente-Lehre“).⁶⁷⁸ Могуће је да држава изгуби територију (нпр. Србија и Белгија за време Првог светског рата), али „може се рећи да она остаје без територије привремено и материјално, а не стално и у правном смислу“.⁶⁷⁹

Јовановић је разматрао типску државу разних народа истог степена цивилизације, где се и поред свих разлика у појединостима може извести одређена сличност у главним цртама. Указао је на то да се код свих држава западне цивилизације налазе заједничке јавноправне установе, као што су подела власти, представнички систем, одговорност министра (премијера) и сл. Закључио је да се из тих заједничких карактеристика може склопити типска организација модерне државе.

Као што је већ било речи, Јовановић је указао да „држава уопште“ може, поред типске суверене модерне правне државе, подразумевати и појам идеалне државе. Под идеалном државом подразумевао је утопијске моделе у којима се даје приказ идеалне државе:

„Она не мора да има никакве сличности са државама које у стварности постоје; штавише, може им бити у свему супротна, и зато, идеална се држава никада не узима за предмет научног истраживања“.⁶⁸⁰ Појам идеалне државе се може схватити и на трећи начин: „Идеална држава, то је држава каква би требало да постоји“.⁶⁸¹ Ако се не мисли на постојање неке државе из маште, већ државе каква треба да буде држава, онда се може рећи да између идеје државе као типске државе и идеје државе као идеала нема разлике. Општи појам државе (*allgemeine Staatsbegriff*) према Блунчлију садржи суштинске карактеристике постојећих држава, док идеја или идеал државе представља слику државе којој се тежи. Тумачећи Аристотела, Блунчли је разликовао појам државног идеала и „најбоље просечне државе“ (*политеία*).⁶⁸² Нагласио је да најбоља просечна држава, схваћена као уставна држава, може бити идеал. Јовановићево излагање правне државе могло би се, у овом смислу, сматрати и излагањем једног државног идеала.

У својој књизи о држави Јовановић је образлагао шта је држава у стварности, као и шта држава може бити. Пошто није био наиван, нити склон идеализацији, његово излагање државе као уређене силе може читаоцу бити опором, али ту опорост треба тумачити као знак здравља. Вешто је избегао замку „ноћи у којој све краве црне“, као и смишљено неистинито, односно лажно представљање предмета научног истраживања. Ваљаност његових ставова најбоље се може проверити поређењем са другим теоријама које је критички анализирао у књизи о држави и другим списима. Увек треба имати у виду да је заступао поделу власти на извршну, судску и законодавну подељену на два дома, као и политички плурализам, односно парламентарни вишестраначки систем. У поглављу „Поратна држава“ књиге о држави из 1936. године критички анализира европске тоталитарне етатистичке системе, комунистички у Совјетском Савезу, национал-социјалистички у Немачкој и фашистички у Италији.

Кад је излагао теорију постанка државе, Јовановић је имао у виду најопштији појам државе. У уводу у

Јовановић је критички анализирао европске тоталитарне системе, комунистички у Совјетском Савезу, национал-социјалистички у Немачкој и фашистички у Италији.

Државу прво је разматрао однос између државе и друштва. Друштвено стање историјски претходи државном, јер се с разлогом може претпоставити да је човек пре постанка државе живео у већим или мањим друштвеним групама, као што су породица, братство и племе. И држава и друштво су људске заједнице засноване на односу између појединаца: „Има заједница које су чисто унутрашње; има других где је унутрашње јединство добило спољашњег израза“.⁶⁸³ За разлику од чисто унутрашњих заједница, као што је нпр. породица, држава је спољашња заједница јер регулише спољашњи живот појединаца. Држава се разликује од других заједница у којима такође постоје општа правила, јер у њој постоји једна власт која наређује спровођење тих правила: „Таква власт не постоји ни у једној другој заједници. У другим заједницама могу се поставити правила као и у држави, али та правила, ма како се императивно схватила, остају правила која појединац врши из властитог осећања дужности. Њихов је ауторитет чисто моралан“.⁶⁸⁴ Јовановић је указао на то да једна заједница која није држава, може имати своју управу, али не може имати своју власт у правом смислу речи. Заповести које њена управа издаје, њени чланови не морају вршити, јер од њихове слободне воље зависи да ли ће, или не, припадати тој заједници.⁶⁸⁵ За разлику од њих, држава је заједница у којој власт заповеда појединцима да се понашају према правилима, без обзира на њихова унутрашња осећања, и намеће правила силом једног спољашњег ауторитета. Држава и друштво се разликују као спољашња и унутрашња заједница, али држава није искључиво спољашња заједница. Држава представља ширу, сложenu групу састављену од ужих, мањих група, које су ближе, „интимније“ заједнице од државе, али не обухватају све чланове државе. Ове друштвене групе налазе се у сталном ривалству, јер иако су интереси свих чланова државе на општијем нивоу подударни, на посебном нивоу они су супротни. У држави се „осећају две снаге од којих свака у другом правцу дејствује: једна која спаја, и једна која раздваја, и њена унутрашња равнотежа резултат је дејствовања тих двеју снага“.⁶⁸⁶ Ове снаге Јовановић је назвао „средотежном“ (центрипеталном) и „средобежном“ (центрифугалном) силом.⁶⁸⁷

Јовановић је указао да је човек имао егзистенцијалну потребу да се организује да би сачувао живот и одбранио себе и своју природну друштвену групу. Држава је, дакле, настала из друштва, колективним чином стварања, полуинстинктивно и полусвесно, тј. и нагонски и вештачки, у борби на живот и смрт. Организација за борбу је у основи војна организација. Према Јовановићу, држава је настала самопотчињавањем групе људи војној организацији: „Људи су хтели да организују једну војску, па су, тако рећи преко очекивања, добили једну државу“.⁶⁸⁸ Пошто је држава настала у рату и због рата, војна организација је заувек остала њена најважнија карактеристика: „Ма колико се њени задаци у току времена множили и развијали, држава остаје у основи војна установа. То се види најбоље по томе, што би се у крајњем случају држава могла одрећи и своје правне и своје културне мисије [функције], а не би се могла одрећи своје војне мисије [функције]“.⁶⁸⁹ Дакле, држава неће угрозити свој опстанак ако запостави изградњу саобраћајница, или се одрекне свог правног задатка. У првом случају напредак би био успорен, а у другом угрожена лична имовинска безбедност. Међутим, ако би се држава одрекла „војне мисије“, она не би била више сигурна за сопствену егзистенцију, јер би је, разоружану, суседне државе освојиле и

Томас Хобс (1588–1679), филозоф,
представник британског емпиризма

Адам Фергусон (1723–1816),
шкотски филозоф и историчар

распарчале: „Војна је мисија [функције] основна, историјски најстарија мисија државе, на коју су се остале мисије тек у току времена накалемиле. Ова констатација могла би бити једна врста посредног доказа, да је држава доиста постала из рата“.⁶⁹⁰

Хобс (Thomas Hobbes) је подразумевао да је рат претходио држави. Сматрао је да се у природном стању водио непрестани рат свих против свих: „Где нема заједничке власти [Common-wealth] тамо је стални рат сваког човека против свога ближњег. И све чега се дочепа и задржи га силом је његово, што, међутим, није власништво, нити заједништво, већ несигурност“.⁶⁹¹ За разлику од Хобса, Јовановић је сматрао да рат који је претходио настанку државе, није био рат свих појединаца против свих појединаца, већ рат друштвених група. Јовановић је следио Беџетово (Walter Bagehot) гледиште: „Беџет полази од тога да борба за опстанак влада и у односима између људи, али да се ту не бори човек са човеком, већ група с групом“.⁶⁹² Јовановић није сматрао да код људи влада само егоизам и да не постоје никаква осећања која их држе у заједници. Кад би човек био искључиво недруштвено биће, нејасно би било како је успео да створи државу, а још мање како је успео да је одржи: „Хобсу се може учинити једна основна замерка. Он узима као да код људи не би постојала никаква социјална осећања која би их спајала, него само егоистички апетити који би их раздвајали“.⁶⁹³ Насупрот Хобсовом становишту о рату свих појединаца против свих појединаца, Јовановић је сматрао да човек пре настанка државе није био усамљени егоистични појединац, већ део друштвене групе у којој је рођен: „[Држави] су претходиле извесне природне заједнице, као племе и породица, чији су чланови били везани између себе крвном везом, као потомци истих предака“.⁶⁹⁴ Дакле, одређене друштвене групе које имају своје заједничке интересе претходиле су стварању државе. Да би људи могли да живе у друштвеним заједницама, осим егоистичког порива, мора постојати и склоност ка међусобној сарадњи.

Према Јовановићу, држава је настала у рату у борби друштвене групе за опстанак. Да би племе могло да се одбрани, оно је морало да се подвргне војној организацији. Гумплович (Ludwig Gumplowicz) је инсистирао на теорији према којој једна хорда потчињава другу хорду (победници и покорени).⁶⁹⁵ Гумплович је користио термин хорда, али је упућивао на Фергусона (Adam Ferguson) који је, међутим, сматрао да су људи били организовани у јединице и трупе, дакле, војне формације. Војна јединица није исто што што и хорда. Не може се закључити да је Јовановић следио Гумпловичеву теорију само зато

што су и један и други помињали рат као фактор за стварање државе. Поготово се Јовановићева схватања не могу доводити у везу са социјал-дарвинизмом који је критиковао. Сматрао је да је претерано „рећи да је држава могла постати само потчињавањем једног племена другом племену“.⁶⁹⁶ Јовановић је направио важну дистинкцију. Указао је да је држава могла постати удруживањем два племена против заједничког непријатеља: „Два удружена племена налазе се у ратном савезу, а ратни савез није природна него правна заједница“.⁶⁹⁷ Држава је могла настати и без насилног или добровољног спајања племена: „Такав би случај био онда кад би се једно племе због борбе с другим племенима, морало подвргнути војној дисциплини“.⁶⁹⁸ Дакле, Јовановић не следи Гумпловича већ критикује једностраности социолошких теорија које желе да нагласе аспект потчињавања, тј. класности државе. Опенхајмер (Franz Oppenheimer) је сматрао да је социолошки схваћена држава „друштвена установа која је од једне победоносне групе људи наметнута побеђеној групи људи једино у циљу да се господарство првих над другима регулише [...] И то господарство није имало никакав други крајњи смер до економско угњетавање побеђених од стране победилаца“.⁶⁹⁹ Иако се може правити разлика између циљева Гумпловичеве и Опенхајмерове теорије, односно теорије силе и социјалистичке теорије, следбеници оваквих теорија су били уверени да оне представљају коначну социолошку научну истину.⁷⁰⁰ Јовановићева теорија о стварању државе и права из рата најближа је, у ствари, Шмитовој (Carl Schmitt) теорији о настанку државе из рата, као и гледишту да држава увек ратује. Јовановић у *Држави* критички анализира Шмитову теорију државе.⁷⁰¹

Јовановић је посебно истакао улогу и значај војске. Војна организација је основа државне власти и почетак државе. Држава није настала да би спречила индивидуалистичке борбе појединаца, нити као уговор рационалних и добрих појединаца, већ је створена у егзистенцијалној борби на живот и смрт друштвене заједнице. Иако је најважнији сам почетак, стварање државе није чин који се само једном догодио, већ генерације поданика једне државе дају своје доприносе њеном развоју. Као и појединци, и државе имају свој век трајања – почетак, важне промене и крај. Држава је дуговечнија од појединца коме личи на бога, али за разлику од бесмртног Бога, држава је, према Хобсовој метафори „смртни бог“: „То је постанак оног великог Левијатана, или, боље да се изразимо с више поштовања, оног смртног бога коме дугујемо, под бесмртним Богом, свој мир и своју заштиту“.⁷⁰²

Валтер Беџет (1826–1877), писац, аутор *Енлјеске усћавности*, утицао на политичка схватања на Балкану

Јовановић је, у ствари, сагласан са Берковим (Edmund Burke) гледиштем да је оснивање државе заједнички чин једне друштвене групе: „Држава постаје једним актом колективног стварања, који извире из непроницљивих психичких дубина“.⁷⁰³ Развој заједнице каква је држава, појединци нису у могућности да сагледају у његовој целини, јер држава траје дуже него појединац и принцип постојања налази више у сопственој традицији, него у тренутној вољи својих чланова. Држава је историјска заједница, која постоји не само због садашњих, већ и због будућих генерација. Берк је нагласио да се о држави може говорити и као о уговору, али не између појединаца, како говоре контрактуалисти, већ између нараштаја, пошто је држава „сусвојина живих, мртвих и још нерођених“.⁷⁰⁴ Пошто се државе посредују друштвом, тј. народом одређене државе, оне имају своје карактере и разликују се између себе.

Хобсово и Русоово схватање настанка државе је индивидуалистичко, али се њихове теорије сасвим разликују. Према Хобсовом мишљењу природни човек је пре настанка државе био дивља животиња, „вук“, а према Русоу племенито природно биће обдарено снагом јасног рационалног закључивања. Јовановић следи Берково гледиште да је настанак државе колективни чин заједнице, који се не може рационално објаснити у свим појединостима. Стварање државе је у својој суштини, са једне стране полуинстинктиван, а са друге стране полусвестан чин: „Прва груписања између људи, уколико су се оснивала на крвној вези, могу се замислити као више или мање инстинктивна. Али организовање државне власти, издвајање оних који заповедају и оних који слушају, морало се извршити свесним начином: и заповедање и слушање јесу акти воље“.⁷⁰⁵ Управљање државом, тј. државништво или политика, није искључиво рационална делатност, како се мислило у просветитељско време. Државништво није рационална техника јер је нераскидиво повезано са моралним особинама. У наслеђу, у институцијама, преноси се политичка мудрост претходних нараштаја, као и карактер и судбина једног народа, односно његове државе: „Покушаји да се [држава] упутти правцем који њеном карактеру не одговара, ако нису узалудни онда су погубљени“.⁷⁰⁶

Јовановић следи Хобсову теорију према којој пре државе није постојало право: „Где нема заједничке власти, ту нема права, а где нема права, ту нема неправде“.⁷⁰⁷ Настанком државе настаје и право, јер је војна организација истовремено и прва правна организација. За разлику од старешинства у породици и племену, војна организација, из саме нужде самоодржања, захтева да најспособнији за рат буде старешина: „Војна организација уноси у племенски живот начело неједнакости; војска не може постојати без оштре разлике између старијих и млађих; војска мора имати своју јерархију и своју дисциплину. Војни старешина одређује се по личној способности показаној у рату; војно старешинство не мора се поклапати с породичним старешинством“.⁷⁰⁸ Када је држава почела да се ствара и о унутрашњем миру постала је правна установа у пуном смислу речи, јер њен циљ није више био само насиље над спољним непријатељем, већ и сузбијање насиља у њеној унутрашњости: „У сузбијању тога насиља, држава је без сумње употребљавала силу, али та употреба силе била је само средство за остварење извесних апстрактних правила, извесних идеја и начела. Служећи идејама, држава је и сама добила изглед нечег рационалног и правилног“.⁷⁰⁹ Државна власт прописује норме које су обавезне за њене поданике због

тога што их је она прописала. Своје право прописивања правних норми изводи из већ постојећих правних норми. Ауторитет власти заснива се на правним нормама, односно законима, а важност правних норми на ауторитету власти која има силу да их спроводи. Право и држава су, у ствари, нераздвојиви: „Прва власт која је постала, представљала је у исто време и прву норму, која се састојала у томе да таква власт треба да постоји. И обрнуто, прва норма која је постала, представљала је сама собом један акт власти, јер они који су је створили, морали су, већ у тренутку њеног стварања деловати као власт. Државна власт извире из права и право из државе, докле се не дође до једнога почетнога тренутка, када се државна власт и право јављају као лице и наличје исте ствари“.⁷¹⁰ Јовановић је наглашавао да без власти нема ни права, јер појам права подразумева да је нешто обавезно. Немогуће је да нешто буде обавезујуће ако нема силе која ће гарантовати обавезивост. Да би правила друштвеног живота добила правни карактер, предуслов је да се организује виши ауторитет који ће их наметнути, што значи да правни карактер могу имати само она правила иза којих се налази државна власт.

Јовановић је указао на то да се под „оправдањем државе“ обично подразумевало оправдање државе као принудне силе, јер се сматрало да би човек без државе био слободан. Због тога се проблематизовало питање права државе да принудом сужава слободу појединца. Постављало се питање државне интервенције. Јовановић је, међутим, нагласио да „без државе човек не би био слободан; његово право на слободу, као и остала његова права, постоји само уколико је ујемчено правним поретком. Човек је слободан само онда, ако је ту држава да га штити од приватних насиља. Иначе он је роб свих оних који су јачи од њега“.⁷¹¹ Држава пружа заштиту од свих насиља, подједнако од насиља над појединцем, као и од насиља које би исти појединац учинио другом појединцу. Јовановић је закључио да је истина да је држава принудна организација, али пре свега зато што присиљава људе да се уздржавају од насиља. Закључио је да је боља државна принудна организација од недржавне принудне дезорганизације, тј. анархије природног стања у коме владају произвољне силе. Пошто је државна принуда у непосредној вези са заштитом коју пружа држава, „она би се пре могла сматрати као наличје, а не као порицање наше слободе“.⁷¹² Слободе не би било без државне принуде која штити појединца. Држава је, у ствари, омогућила, може се рећи створила слободу, због чега има право да је, према потреби, и ограничи. Условљеност слободе државном нужношћу Јовановић доказује преко сазнања о заштити коју држава пружа појединцу. Утолико се приближава Хегеловом схватању односа нужности и слободе, према коме је слобода „сазната нужност“. Иако је у суштини реч о дијалектичком схватању односа слободе и нужности, Јовановић не истовештује своју теорију са хегеловским учењем о држави.⁷¹³ Хегеловско учење о држави је разматрао у приказу развитка немачке класичне филозофије: „Кант је спајао једно с другим личну слободу и моралну дужност, тврдећи да је драговољно подвргавање моралном закону највиши ступањ личне слободе. Хегел је на ово додавао да идеја моралности налази свог остварења у државном уређењу, из чега је излазило да би драговољно подвргавање појединца државној власти било оно спајање личне слободе и моралне дужности

Херберт Спенсер (1820–1903)
енглески филозоф, биолог,
социолог и политички теоретичар

Леон Диги (1859–1926),
француски правник, стручњак
за јавно право, професор на
Универзитету у Бордоу

о коме је говорио Кант. Онима који су примећивали да се од појединца не може захтевати подвргавање каквој било државној власти, него само оној која је рационално организована, Хегел је одговарао да је рационалност државне организације релативно историјски појам. Обухваћена историјским процесом, држава пролази кроз непрестане мене које је воде према све потпунијој рационализацији: с историјског гледишта свако државно уређење које у датом тренутку постоји, самим тим што постоји, јесте за тај тренутак рационално. Идеологија Француске револуције стављала је појединца с његовим правима изнад државе, и у начелима слободе и једнакости имала је апсолутно мерило за променљиве историјске организације државе. Хегел, напротив, стављао је државу изнад појединца као највишу форму његове властите моралности, и за дату државну организацију узимао је да је довољно оправдана тиме што је успела да се оствари у току историјског процеса. Идеалистичка филозофија у тумачењу Хегеловом пружила је метафизичку основу конзервативној политици, која је бранила постојеће стање и приклањала се свршеном чину⁷¹⁴.

Из основних ставова о јединству власти, државе и права, произлази Јовановићева критика теорије природних права. Пошто се теорија о природним правима налази у основи учења о друштвеном уговору, Јовановић је из критике природних права извео критику Локвог (John Locke) учења, Миловог (John Stuart Mill) либералног индивидуализма и на њега надовезаног Спенсеровог (Herbert Spencer) индивидуалистичког позитивизма и социјалног дарвинизма, као и критику Русоовог друштвеног уговора и појма народне суверености,

Дигијевог (Léon Duguit) учења о социјалном пореклу права и марксизма који је прихватио одређене делове наведених теорија, као и Келзеновог нормативизма.

Полазна тачка Јовановићеве критике теорије природних права налази се у његовом становишту да се право не може одвојити од државе.⁷¹⁵ Право је државна воља, односно скуп правила којима је држава дала снагу обавезности. Нема права без државе, јер правила која би без државе постојала, била би лишена специјалне обавезне снаге коју гарантује држава. Право изван или пре државе не би могло да се спроведе јер нико не би имао силу да га спроведе. Јовановић је следио Блунчлијеву критику уговорне теорије, према којој изван државе нема политичке слободе која би омогућила слободно склапање уговора: „[Уговорну] теорију оповргава не само историја, већ и логичка критика. Она претпоставља слободу и једнакост индивидуа које склапају уговор, али политичка слобода, која се овде подразумева, једино је могућа у држави“.⁷¹⁶

Јовановић је подразумевао да природна права увек могу бити тема филозофских промишљања: „Ако се проблем оправдања државе узме са једног вишег филозофског гледишта, онда са тога гледишта и уговорна теорија може изгледати друкчије него са чисто правног гледишта. Онда она не би значила да је држава створена уговором као једним правним послом између појединаца, на онај начин отприлике на који се стварају друштва у приватном праву, него би уговорна теорија значила да се последњи разлог државе налази у слободном пристанку оних лица која у њој живе“.⁷¹⁷ Творци природноправних и уговорних теорија су, међутим, користили појмове „право“ и „уговор“. Употреба појмова „право“ и „уговор“ подразумева и усвајање значења ових појмова. Слободан Јовановић се са лакоћом поиграва логичким и филозофским слабостима теорија које критикује. У ваздуху увек лебди и његова сократска иронија.

За Јовановића су право и држава нераздвојиви јер право прожима цео државни систем. За разлику од морала, право је скуп правила друштвеног живота која се морају извршавати. Да би правила друштвеног живота имала правни карактер, први је услов да се организује виши ауторитет који гарантује њихово спровођење. Ако право не може да постоји без државне власти, онда је „јасно да су немогућа и та природна права која би имала да постоје пре постанка државе и организовања њене власти“: „Природна права била би управо *contradictio in adjecto*“.⁷¹⁸ Другим речима, пошто појединци пре постанка државе нису могли имати никаква права, њихови акти нису могли имати правни значај. У предржавном

Џон Стјуарт Мил (1806–1873),
британски филозоф

Џон Лок (1632–1704)

стању, сваки уговор је био лишен обавезности, пошто обвезна снага уговора не долази од појединаца који га закључују, већ од државе која гарантује његово извршење.

Јовановић посебну пажњу посвећује анализи и критици Локове и Русоове верзије контрактуализма. Локова теорија је имала велики политички значај, пошто је он оснивач индивидуалистичког либерализма који је владао у XIX веку. Русоов политички значај био је још већи, јер „ако је Лок отац индивидуалистичког либерализма, Русо је отац индивидуалистичке демократије, која је победила у Француској револуцији“.⁷¹⁹ Локов контрактуализам представља енглеску верзију теорије о природним правима, а Русоов француску, континенталну варијанту истог учења. За оба учења заједничко је веровање у постојање права пре настанка државе, што је у супротности са Јовановићевим гледиштем да нема права пре државе, јер држава и право настају истовремено. И касније формулисане теорије, као што су Келзенова теорија правне суверености, Дигијево учење о социјалном пореклу права, теорија о „аутономној покорности“ немачке правне школе,⁷²⁰ Јовановић своди у њиховом крајњем исходишту на теорију природних права као апстрактних права везаних за човека, права која претходе држави.

Јовановић је указао на то да је Лок претпостављао природно стање пре настанка државе, стање у којем је било права, иако није било власти. По природи сви људи су слободни, једнаки, независни једни од других, што значи да сваки човек има природно право на живот, слободу и имовину.⁷²¹ Лок је сматрао да и у природном стању није било допуштено угрозити туђа природна права, али да је без заштите државе, која још није постојала, свако у случају напада морао сам да их брани.⁷²² Јовановић указује да је Лок заступао гледиште природног права „које је данас напуштено“, али да је његов политички значај велики, јер је из Локовог учења либерална школа извела своја главна начела према

којима „држава постоји ради појединаца, а не појединци ради државе и да задатак државе треба ограничити на заштиту личних права, тј. права живота, слободе, сопствености“.⁷²³ Јовановић је истакао да Лок право није схватио као скуп заповести државне власти, већ као скуп правила која је наш разум открио проучавањем опште људске природе: „Држава не ствара правила нашег заједничког живота; она само организује заштиту тих правила, чији се извор налази у нашој природи“.⁷²⁴ За разлику од Хобса, према Локу појединац приликом преношења својих права на суверена није пренео на њега своје право самоуправљања, већ само право да сам брани своја природна права и да сам кажњава онога ко их повреди.⁷²⁵ Државна власт је установљена са тачно ограниченим циљем да штити живот, слободу и сопственост појединца. Ако би државна власт почела да угрожава природна права појединца, он би имао право да се брани од ње, као што је у природном стању имао право да брани своја природна права од других појединаца. Лок је сматрао да покорност појединца државној власти може бити само условна. Ако државна власт штити његова природна права, он ће је слушати, а ако их не штити неће је слушати. Против владе која не поштује друштвени уговор, према Локу, народ има право на побуну.⁷²⁶

Према Јовановићу, у Локовој теорији однос између државне власти и поданика је противречан. Пошто је Лок закључио да државна власт има право заповедања, дао је поданицима право побуне. Ова два права узајамно се искључују: „Једна извесна побуна може с историјског гледишта бити објашњива, а са политичког целисходна; опет зато о неком праву на побуну не може бити говора. Побуни се прибегава када се исцрпу законска средства; она је праћена повредом правног поретка и као што нема права на повреду правног поретка, нема ни права на побуну“.⁷²⁷ Јовановић је нагласио да Лок није сматрао да сваки грађанин има право на побуну, већ да то право припада народу, а чланови народа су сви појединци заједно. Не може се, међутим, очекивати да је побуна оправдана само онда када се сви чланови народа сагласе да треба започети буну. Када би сви појединци који чине народ били сагласни да започну побуну, онда не би имали против кога да се побуне. Због тога право на побуну има већина народа. Поставља се, међутим, питање „на који начин утврдити да гомила која се буни, представља већину народа?“. Јовановић наглашава да се „већина може утврдити код једног организованог тела, а не код масе у хаотичном стању, и зато право побуне о коме Лок говори, изгледа као једно право без свог одређеног носиоца“.⁷²⁸ Треба, између осталог, имати у виду да у Локово време нису постојале модерне политичке странке.

Јовановић је сматрао да је у Локовој теорији о природним правима и на њој заснованом схватању друштвеног уговора, проблематичан појам права. Нагласио је да је право настало са државом и да постоји само тамо где има државне власти која гарантује спровођење прописа. Због тога, право не може постојати у природном стању, где нема државе. Позивање на природна права за Јовановића је неприхватљиво, јер сматра да таква права не постоје.

Према либералном индивидуализму, држава постоји да би појединцу омогућила да неометано живи и ради: „[Индивидуалистичка школа] је сматрала државну интервенцију као једно зло које треба свести на што мању меру и признавала у ствари само правну мисију [функцију] државе као оправдану“.⁷²⁹ При томе, индивидуализам правну функцију

Прво издање књиге *О слободи*
(*On Liberty*) Џона Стјуарта Мила
из 1859. године

државе није схватао као скуп свих правила које држава прописује, већ само оних која регулишу односе између појединаца. Као и свака употреба силе, тако и државна принуда може бити оправдана само онда када треба спречити нечије насиље. Држава има право да брани поданике једне од других али не и појединца од њега самог, јер се ту њена сила сукобљава са слободним уверењем које је неприкосновено. Мил је сматрао да је спречавање повреде других појединаца једини принцип који треба апсолутно да влада свим поступцима друштва према појединцу: „Једина сврха ради које власт може с правом да се користи против воље било кога члана једне цивилизоване заједнице, јесте да спречи повреде других“.⁷³⁰ Никога, међутим, не треба присиљавати да ради оно што би по туђем мишљењу за њега лично било добро. Према Милу, индивидуа одговара пред друштвом само за оно што уради другоме, а не и за оно што уради себи самом, јер над собом има неограничено право самоуправљања, пошто је она сама господар свога духа и тела.

Према либерално-индивидуалистичкој школи, држава не би требало да се стара о здрављу својих поданика. Међутим, од здравственог стања њених поданика зависи квалитет војника који треба да се супротставе спољашњем непријатељу: „Обележавајући правну мисију [функцију] државе као једину оправдану, индивидуалистичка је школа и нехотице претпоставила, да само појединац, а не и држава, може бити носилац права која заслужују да државном принудом буду обезбеђена. То је оно старо гледиште уговорне теорије, по коме се право везује за човекову личност, а не за државну организацију“.⁷³¹ Индивидуалистичка школа је изгубила из вида да држава има право да се брани од страних држава. Ако држава не може да опстане као држава, она не може ни својим поданицима да пружи заштиту. Због тога, поред правне и полицијске функције о којима говори либерално-индивидуалистичка школа, држава мора имати и војну функцију. Чим се држави призна војна функција више се не може спорити ни културна функција. Јовановић своди индивидуализам на контрактуализам и самим тим и на природноправну теорију. Дакле, човек улази у државу да би био заштићен од других, али не прихвата државну интервенцију уколико му не одговора. Јовановић, међутим, наглашава да и држава има своја права и да без њих не би била способна да обавља дужност заштите појединца.

Либерално-индивидуалистичка школа је сматрала да је државна интервенција штетна. Ако држава повлађује неспособним члановима друштва, спречава резултат природне утакмице. Индивидуалистичко социолошко учење заступало је поједностављено

дарвинистичко гледиште о борби за опстанак и учење о преживљавању најспособнијих, односно најприлагођенијих. Према овом учењу све промене у друштвеном животу имају за циљ усавршавање друштва које напредује према све савршенијим стањима. Као што у животињском и биљном свету опстају само организми који су способни да се прилагоде условима живота, тако и у друштвеним односима влада борба за опстанак у којој се „одбацују неспособни чланови друштва, а задржавају способни“ и „друштво као по једној фаталности, иде напред“.⁷³² Да би друштво било здраво, потребно је укинути државну интервенцију, јер пружање помоћи неспособнијим елементима је исто што и ометање друштвеног напретка.⁷³³

Индивидуалистичка школа, међутим, није сасвим одбацила државну интервенцију. Сматрала је да државна интервенција треба да обезбеђује правни поредак: „[Држава] не треба да утиче на резултат борбе, али треба начин борбе да регулише. У утакмици нису сва средства допуштена; неморална средства [нпр. насиље, превара, клевета] морају бити забрањена“.⁷³⁴ Ако нема ове забране, утакмицу могу добити бескрупулозни чланови друштва. Држава треба да спречава употребу неморалних средстава, али не сме да позитивно дискриминише учеснике индивидуалистичке социјал-дарвинистичке борбе за опстанак. Јовановић је нагласио да се закључци индивидуалистичке школе не слажу са њеним основним претпоставкама. Ако је утакмица која влада у друштву само варијанта дарвинистичке природне утакмице, тј. закона борбе за опстанак, онда је победа способнијих чланова друштва детерминисана природном нужношћу. Индивидуалистичка школа, међутим, тврди да је државна интервенција некада потребна, а некада штетна „управо, да се у једном случају њоме може поправљати, а у другом кварити дејство природних закона који друштвени напредак обезбеђује“.⁷³⁵

Према индивидуалистичкој теорији, циљ друштвених промена је напредак. Напредак је, међутим, људски појам: „У природи се не може уочити никаква тежња према напретку. Природно одабирање постоји, истина, али оно је срачунато само на то да се постигне извесна сагласност између материјалне средине и оних организама који у њој живе“.⁷³⁶ Јовановић наглашава да је способност прилагођавања релативна способност која може, али не мора да буде показатељ савршенства оних који је поседују: „Сасвим је могуће да је извесна материјална средина таква да се њој могу прилагодити само несавршенији организми; на пример у северном појасу могу опстати само несавршенији биљни организми“.⁷³⁷ Из закона природног одабирања се може извести закључак да спољашња природа

Слободан Јовановић, снимљено почетком XX века у атељеу Милана Јовановића

Лестер Ворд (1841–1913), амерички ботаничар, палеонтолог и социолог, први председник Америчког социолошког друштва

дотерује организме према себи, али не и према идеалу савршености који теорија напретка подразумева. Човек се не уклапа у оквире овако схваћеног закона о биолошком природном одабирању: „У биологији, средина мења организам, а у социологији, човек мења средину“.⁷³⁸ Овде је Јовановић указао на закључке америчког социолога Лестера Ворда (Lester Ward).⁷³⁹ Човек може, у извесном степену, да утиче на природу и да је мења (исушује мочваре, наводњава суве пределе, подиже бране), односно напредује уколико се цивилизује „његова цивилизација, то је његово отимање од потчињености природи, управо његов покушај да природу потчини себи [...] Зато је погрешно говорити о човековом напретку као о једном природном процесу. Пре би се могло рећи да је напредак једна човекова идеја, коју он покушава да натура природи, мењајући према тој идеји материјалну средину у коју га је природа поставила“.⁷⁴⁰ Осим тога, може се видети да човек цео друштвени живот покушава да уреди по начелу правде које није „природно“ у биолошком смислу. Правде нема у природи у којој влада борба за опстанак врста. Према идеји правде, међутим, сваком човеку, без обзира на његову снагу, признају се одређена права само зато што је човек: „Пред законом, јак човек вреди колико и слаб“.⁷⁴¹ Јовановић је више пута наглашавао да развитак није исто што и напредак: „Свака се група развија, али не напредује свака [...] када се узме да свака група пре или после ступа у фазу опадања и пропадања, онда изгледа да друштвени развитак фатално води назатку, а не напретку“.⁷⁴² О напретку се говори, зато што изгледа да „човечанство напредује“: „Тај се напредак састоји у томе, што се људи све више оспособљавају да организованим заједничким радом потчине природу својим циљевима“.⁷⁴³ У том контексту мења се и улога државне интервенције. У време напредовања једног друштва може доћи до назадовања посебних друштвених група. Ако се ово узме у обзир, онда државна интервенција није излишна, јер може да спречи „природно“ назадовање којем су све посебне друштвене групе више или мање изложене.

Јовановић је указао да је индивидуалистичка школа увидела да утакмица изазива друштвене промене, које су они називали напретком. Грешка је у томе што је имала у виду само утакмицу појединаца: „Појединци се такмиче око тога ко ће добити бољи друштвени положај у друштву и у тој утакмици побеђују они који су по својим моралним и интелектуалним својствима способнији да се прилагоде друштвеној средини таква каква је“.⁷⁴⁴ У природи већа способност прилагођавања није знак већег органског савршенства. Исти је случај и у људском друштву. Појединци који имају

Наочаре и печат за писма
Слободана Јовановића (АСАНУ,
ЗСЈ, 14891/179, 180, фото: Влада
Поповић)

већу способност прилагођавања одређеној друштвеној средини не морају заиста бити и бољи друштвени елементи: „Постоје и такве друштвене средине у којима успевају гори друштвени елементи, а не бољи“.⁷⁴⁵ Као пример Јовановић наводи Исуса Христа и његове следбенике који су били избачени из оновременог друштва. Упућује на аналогију природе и друштва. Спољна природа прилагођује организме према себи, као што и друштво прилагођује појединце према једном општем калупу, који може бити и добар и лош: „Они који се такмиче за што бољи положај у друштву, неминовно се спуштају на општи друштвени ниво и зато је њихова утакмица пре конзервативна него револуционарна снага у друштвеном развоју“.⁷⁴⁶ Због тога, закључује Јовановић, та врста утакмице не може да изазове никакве друштвене промене.

Важнија је утакмица групе против групе, утакмица између политичких странака или друштвених редова. Пошто у овој утакмици свака група има тежњу да добије што већи утицај на опште послове целе заједнице, она у ствари тежи да добије што већи утицај на правни поредак који важи у тој заједници. Борба између група има социјални значај који борба између појединаца нема: „Појединци се такмиче око тога, ко ће се од њих боље прилагодити друштвеној средини да би у њој што бољи положај добио. Групе се такмиче око тога, која ће од њих добити државну власт у своје руке, те да друштвене установе подеси према својим посебним интересима, наметне друштвеној средини свој тип, прилагоди њу себи а не себе њој“.⁷⁴⁷ Пошто борба између појединаца не мења друштвену средину, друштвени развој (што није исто што и напредак) може произвести само борба између група. Држава, међутим, не сме да допусти ниједној, па ни најбројнијој друштвеној групи да правни поредак подешава према себи: „Интереси једне групе, ма колико она била многобројна, нису истоветни с интересима државне заједнице“.⁷⁴⁸ Држава има право да интервенише и спречи да једна друштвена група угрози интерес државне заједнице.

Критика теорије природних права и друштвеног уговора једно је од кључних места Јовановићеве филозофије државе. Пошто су према његовој теорији о пореклу државе, држава, власт и право нераздвојиви, као лице и наличје исте ствари, истог феномена, све теорије које одвајају државу и право су неприхватљиве јер погрешно дефинишу појам

права. Према Јовановићевом мишљењу, право у свом појму садржи појам обавезности. Право је само оно што је обавезно да се спроведе, све друго су осећања, морал, етичке максиме, жеље итд. Ако се из појма права избаци обавезност, која је у његовој дефиницији *differentia specifica*, право престаје да буде право и може се назвати и осећањем. На овој суштинској разлици, он обара све теорије које се заснивају на природном праву.

У оквиру теорије државе Јовановић је посебно разматрао теорију суверености која је била и предмет његовог приступног предавања на Правном факултету у Београду. Под појмом суверености подразумевају се међународноправна сувереност држава и унутрашња сувереност, тј. највиша власт у једној држави. Иако појам суверености има дугу историју током које је долазило до промена у значењу појма „сувереност“, није се мењало основно значење највише власти.⁷⁴⁹ Појам суверености, у смислу највише власти, може се наћи у Платоновим и Аристотеловим списима о држави, као и у римском праву.

У складу са општом дефиницијом државне суверености, за Јовановића држава је суверена, односно највиша власт у својој области. Према теорији државне суверености, „највиша власт“ је карактеристика државне суверености у унутрашњој политици, а „независност“ у спољашњим односима према другим државама. Државна сувереност је неограничена и недељива сила коју може да ограничи тек друга иста таква сила. Према општим појмовима немачке теорије о држави, коју је Јовановић усвојио, по „учењу о три елемента“, да би постојала држава, потребни су народ, државна територија и јединствена власт. Држава има право заповедања над својим поданицима на одређеној територији и на основу тог права она прописује један правни поредак који је обавезан за њене поданике и њене органе. Под државном влашћу подразумева се право заповедања, право прописивања правног поретка, као и право остваривања правног поретка принудним средствима.

Јовановић је више пута указивао на то да државе могу имати међусобне односе у којима координирају своје активности, али да ниједна држава не може бити другој држави субординирана. Државе могу оснивати друштва, као и појединци, али друштво држава не може се претворити у државу држава. Према Јовановићу, државе могу своје односе подвести под правила, али само ако се та правила заснивају на њиховој међусобној сагласности. Правила међународног права се не намећу појединачној држави као један правни поредак у коме би била изражена нека виша воља од њене властите, због чега није било никакве организоване принуде која би се могла употребити против оних држава које не би хтеле поштовати та правила. Ова тема је била посебно важна у време када је Јовановић био правни експерт на Конференцији мира у Паризу 1919. године. Данас представља једно од средишњих међународноправних питања.

Поред државе која је највиша власт могу постојати и друга јавноправна лица са правом заповедања као што су, на пример, општине, али сва јавноправна лица у држави су субординирана држави, и ниједно од њих не може да координира своје активности са државом.

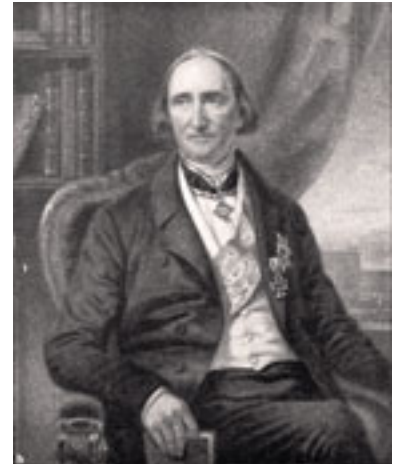
Јовановић понавља општу дефиницију државне суверености према којој државна власт мора бити неограничена: „Као неограниченост, тако се и недељивост подразумева у појму суверености“.⁷⁵⁰ Међутим, из тога што је сувереност недељива, не значи

да би државну власт требало усредсредити у једном органу, јер „онда би апсолутна монархија, где закони изражавају вољу једног свемоћног монарха, била једина у логици државне суверености“.⁷⁵¹ У време апсолутне монархије, која је дошла након средњовековне монархије, владалачки апсолутизам је браћен тврђењем да недељивост државне суверености захтева једног апсолутног монарха. Јовановић, међутим, указује да множина државних органа у модерној држави не значи да је суверена власт између њих подељена. Различити законодавни чиниоци у уставној монархији повезани су између себе и представљају једну власт, јер снагу закона имају само оне њихове одлуке које заједно усагласе монарх и скупштина.

За Јовановића теорија државне суверености, иако ужа од најширег учења о јединству државе, власти и права, обухвата и државу апсолутне монархије и правну државу, као уже, посебне појмове. Јовановић је усвојио теорију државне правне личности. За разлику од Савињија (Friedrich Carl von Savigny), Јовановић не види у држави израз народне воље. Не следи ни Блунчлијево гледиште према коме држава има неку врсту самобитности као организам.⁷⁵² За Јовановића је држава правно политичко тело. Зато је сувереност државе везао за њену државно-правну личност, односно законодавно тело. Иако су му ближе Јелинекове формулације од Келзенове критике, Јовановић није следбеник Јелинековог учења, према чијим је специфичним доприносима теорији државе веома критичан.

Јовановић наглашава да је народ скуп људи уједињених државном влашћу, због чега се може рећи да су народ и држава једно исто. Теорија народне суверености се, међутим, супротставља теорији државне суверености. Да би могла да се формулише теорија народне суверености, потребно је да се народ схвати битно другачије од народа схваћеног у теорији државне суверености. Због тога је за разумевање Јовановићеве критике народне суверености, потребно сагледати његово схватање појма „народ“.

Јовановић је указивао на вишезначност појма „народ“, јер се у једном случају подразумева становништво као „скуп људи уједињених истом државном влашћу“, у другом етничка заједница од које настаје држава, а у трећем „пучанство“. Народ у смислу „држављани“ или „становништво“ Јовановић у *Држави* назива „народ“, док народ као етничку заједницу назива „народност“. Пошто су од времена када је објављена *Држава* до данас, појмови народност, народ, нација, национална мањина често мењали значења, а термин „народност“ дуго био уобичајен за националне мањине, приликом читања Јовановићевог

Фридрих Савињи (1779–1861), немачки правник и историчар

текста потребно је имати у виду тачно значење термина и њихову историју. Треба нагласити да Јовановић у сваком поједином спису термине доследно користи, због чега да забуне може доћи само у погледу избора термина, али не и његовог значења.

Јовановић као пример вишенационалне државе наводи Велику Британију, где живе Енглези, Шкоти и Велшани „који се осећају као разни народи, али ипак зато спојени истом, великобританском државном идејом“.⁷⁵³ Дакле, нација или народ, као скуп држављана су Великобританци, док су етнички народи Енглези, Шкоти и Велшани. Сличан је био и пример Југославије чији су „народ“ били њени држављани – Југословени, док су „етнички народи“ или „нације“ унутар ње били Срби, Хрвати, Словенци: „Ми држимо да сва забуна долази отуда што се узима да се национална и државна идеја морају увек једна с другом подударати; према томе, српски национализам био би допуштен само у српској држави; у југословенској држави, напротив, могућан је само југословенски национализам. У историји, међутим, има примера који јасно показују да се државна и национална идеја не морају потпуно подударати“.⁷⁵⁴ Јовановић је истакао да не треба мешати државни национализам са етничким национализмом. Неко је могао бити истовремено енглески и великобритански националиста. Постоје и случајеви где исти етнички народ има више одвојених држава, као што је био случај са немачким народом у XIX веку. Немци су један етнички народ, који је живео у мноштву независних држава, међу којима су веће биле, на пример, Пруска и Баварска.

Јовановић је следио Блунчлијево, односно Хегелеово гледиште да су „народ и држава једно исто“: „Држава то је народ узет као правно лице, узет као једна целина која има право заповедања над својим члановима“.⁷⁵⁵ Јовановић је нагласио да се држава разликује од једног народа сједињеног у држави по томе што држава постоји временски дуже од различитих генерација једног народа. Иако се држава не опажа чулном перцепцијом, она се осећа, њене одлуке се спроводе и имају снагу. Држава траје дуже од појединца и свој закон налази више у својим властитим традицијама, него у тренутној вољи својих чланова. За Јовановића је најприхватљивије Берково становиште да држава у свом одлучивању треба да се ослања на државно искуство претходних генерација. Чланови истог народа упућени су једни на друге наслеђеним духовним особинама које не зависе од њихове воље. Њихова заједница се не заснива на једном акту воље, као приликом оснивања једног удружења грађана. Народ је као племе присутан од самог тренутка стварања државе, јер је држава настала из племена које се подвргло војној организацији. Јовановић је нагласио да су од друштвених чинилаца, који одређују народ, најважнији вера и језик. Народ схваћен као скуп држављана и народ схваћен као етничка заједница представљају нужност за своје чланове. Народ као скуп држављана је правна, а народ као етничка заједница – историјска је нужност.

Често се може чути да је политички појам нације створен у време Француске револуције. Предрасуда да је нација настала у Француској револуцији и да пре ње није постојала посебно је била јака код марксиста и интелектуалаца који су се формирали на марксистичким обрасцима. У ствари, усвајањем Сјејесовог (Emmanuel Joseph Sieyès) предлога да се скупштина трећег сталежа назове Националном скупштином (1789), из народа као скупа држављана искључени су мањински подскупови у којима су се налазили краљ,

Скупштина сталежа, 5. маја 1789. године

први сталеж – свештенство и други сталеж – племство. Пошто је „племство крвнички мрзео“, Сјејес је сузио појам француског народа, свдећи га, у ствари, на један његов део који је назван нацијом. Јовановићу је, међутим, ближе Мирабоово (Honoré Gabriel Riqueti, comte de Mirabeau) схватање народа од Сјејесовог. Мирабо је покушао да избегне термин „нација“ (nation), предлажући да се скупштина не назове Националном скупштином (Assemblée nationale), већ „Представници француског народа“ (Représentants du peuple français), што се могло односити и на целину (народ) и на део народа (пук, масу): „Ово име ‘Народна скупштина’ Мирабо је сматрао као велику погрешку [јер] говорећи у име целог народа, трећи ред [сталеж] допуштао је себи ствари на које раније није смео ни да помисли“.⁷⁵⁶ Према Јовановићу, народ, нација, народност, без обзира на назив, представља скуп свих држављана, односно цео народ који је организован у држави. Под народом Јовановић је подразумевао јединствену целину састављену од различитих „друштвених редова“. Говорио је – „народ, то смо сви“ ми.⁷⁵⁷ Исто важи и за државу – „то смо сви“ ми.

Теорија народне суверености постаје, према Јовановићу, сасвим разумљива када се схвати као реакција на апсолутну монархију. Пошто је теорија државне суверености имала за практичну последицу владарски апсолутизам, противници владарског апсолутизма одбацили су са њим и теорију државне суверености. Пошто је теорија суверености већ овладала, тражио се други субјект суверене власти. Најпогоднији је био појам „народ“.

Емануел Жозеф Сјејес (1748–1836), један од најзначајнијих теоретичара Француске револуције

Јовановић је критиковао Русоово схватање народа као најпримитивније и најсиромашније друштвене групе која је због своје примитивности и сиромаштва најмање искварена цивилизацијом и најближа природи. Пошто је у Русоово време природа била предмет обожавања он је под народом подразумевао оне који су јој најближи, због чега им је и дао прерогативе суверена. Јовановић је указао на то да се иза Русоовог појма „народ“ налазио, у ствари, појам класе – градске сиротиње и свих сељана који обављају послове у природи. Русоово схватање народа у смислу већине, Јовановић такође није прихватао. Већина није цео народ јер је цео народ састављен и од већине и од мањине. Следио је Милову и Јелинекову аргументацију према којој би „влада већине, ничим ограничена, могла постати озбиљна препрека напретку, пошто се новим идејама увек прво једна мањина, и то незнатна одушевљава“.⁷⁵⁸

Теорија народне суверености је своје утемељење добила у Русоовом учењу о друштвеном уговору и природним правима. Према Русоу, друштвеним уговором се ствара једна нова личност која апсорбује све посебне личности саговорача и та личност, општа воља, је народ. Сви су у друштву обавезани на исту безусловну покорност према заједници. Влада народа није против слободе појединаца пошто је сваки појединац ушао у састав збирне народне личности и кроз њу сам собом управља.

Према теорији народне суверености, народу припада безгранично право заповедања над појединцима. У друштву треба да влада општа воља. Пошто искаже општу вољу народ може да да власт појединим људима који ће спроводити општу вољу. Изражавање опште воље, међутим, мора бити непосредан акт самог народа. Русо је одбацивао представнички систем и залагао се за непосредну демократију, где народ бира и управља. Народ је највиша власт у држави, он је „суверѐн“, и само је непосредна демократија у логици народне суверености. Поставља се, међутим, питање шта се догађа уколико нису сви сагласни са општом вољом. Русо је сматрао да се онда као општа воља мора прихватити воља већине, што, наравно, није исто што и општа воља. Русоово учење је имало велики утицај током XIX века, од времена Француске револуције, посебно у Француској, где су се политичари радикалне школе позивали на Русоово начело народне суверености.

Јовановић своди Русоову теорију народне суверености на контрактуалистичко учење засновано на теорији природних права. Пошто се теорија народне суверености своди на погрешну теорију о природним правима, она раздваја државу и народ, схватајући

Жан Жак Русо, *Друштвени уговор*, издање из 1762. године

народ као поданичку масу која има јединство воље. То не би био етнички народ, већ народ схваћен као скуп грађана, тј. држављана, али не свих држављана, већ само оних који нису органи власти. Теорија народне суверености не подразумева државу као заједницу, већ је дели на два дела: „Присталице народне суверености разумеју под народом поданичку масу. Они не схватају државу као једну заједницу; они је цепају на двоје; с једне стране, стављају државне органе, оне који заповедају, с друге стране, поданичку масу, оне који слушају“.⁷⁵⁹ На тај начин се, већ самом овом поделом, уноси раздор у државу. Заговорници теорије народне суверености сматрају да иако државни органи заповедају, право заповедања, суверена власт, не припада њима, него поданичкој маси: „[Поданичка маса] слуша [државне органе], не што мора, него што хоће; оног дана кад јој слушање досади, она их збацује. Револуције, које су толико пута успевале против власти, најјаснији су доказ да је прави господар народ, а не власт“.⁷⁶⁰ Органи власти не могу никада у потпуности да владају, јер оно што је највише код власти, њена сувереност, остаје увек код народа, у неорганизованом стању: „Сувереност се не може представити из истог разлога из кога се не може отуђити; она је у својој суштини у општој вољи, а воља се не може представити; она је или она сама, или друга; средине нема. Представници народа нису и не могу бити њени представници, већ само повереници“.⁷⁶¹ Јовановић је делио Блунчијево гледиште према коме се Русоовом теоријом држава, у ствари, атомизује, а највиша власт даје неорганизованој маси, и посредно, или непосредно, следио је и Хегелову аргументацију, према којој је неорганизовани народ „безоблична маса – која више није држава и којој више не припада ниједно од одређења што опстоје само у целини у себи обликованој“.

Јовановић је указао да је народ скуп појединаца од којих сваки има своју вољу. О заједничкој народној вољи могло би бити речи само када би народ био правно лице. Кад би народ био правно лице, он, међутим, више не би био поданичка маса, већ политички организовани народ у држави. Дакле, закључује Јовановић, правно лице је држава, која је изједначена са народом уједињеним државном влашћу. Народ уједињен државном влашћу добија јединство воље које је потребно правном лицу, док је без државне власти народ неорганизована маса неспособна за јединство воље у правном смислу.

Јовановић је истакао да се народна сувереност може прихватити само као политички принцип када се говори о циљевима власти, као што су општенородни интереси којима државна власт служи. Када би, међутим, народ у правном смислу био суверен, онда би воља поданичке масе била најважнија, важнија од воље државних органа: „Теорија народне суверености претпоставља сасвим изврнут однос између државних органа и поданика, и на том изврнутом односу свака би организација власти била немогућа“.⁷⁶² Због тога доследно спроведена теорија народне суверености за последицу има популизам, револуцију и анархију.

Јовановић заступа теорију државне суверености према којој је сувереност својство државне власти. Пошто је у правном значењу народ скуп људи уједињених истом државном влашћу, скуп држављана није ништа друго него скуп појединаца уједињених у држави. Народ је народ само у држави, пошто неорганизовани народ нема јединство воље, а етнички народ је народ схваћен у другачијем смислу. Ако се под народом подразумева

скуп грађана, тј. држављана једне земље, теорија државне суверености синтетичке и теорију народне суверености.

Осим теорије народне суверености, Јовановић је посебну пажњу посветио и критици теорије правне суверености, која се као и теорија народне суверености, у својој суштини, своди на теорију о природним правима, која се у овом случају називају основном правном нормом. Јовановић је указао на то да теорија правне суверености претпоставља да норме (нпр. устав) саме собом обавезују државну власт или да произлазе од једне власти која је изнад државе. Према првој претпоставци заговорника теорије правне суверености, правне норме саме собом обавезују државну власт: „Нико не спори да има норми које се саме собом намећу свести и савести нормалног човека. Али те норме нису оно што зовемо правне норме“.⁷⁶³ Пошто нису правне норме, не могу бити основ једне теорије која претендује да буде чисто правна. За правне норме важи да своју обавезност морају да добију од државне власти, иначе се не могу сматрати правним нормама. Нпр. уставне норме су правне норме јер им обавезивост даје држава. Норме које немају везе са спољашњим ауторитетом државе, као глас општег људског разума, нису правне, већ моралне норме: „Теорија правне суверености не може се прихватити већ стога, што она претпоставља могућност одвајања права од државе и противстављања права држави“.⁷⁶⁴ Пошто је настанак државе фактички а не правни чин, држава, власт и право, према Јовановићевој теорији државне суверености, настају истовремено, због чега је немогуће одвојити право од државе. Одвајање права од државе и његово везивање за нешто друго, по правилу човекову личност, води у теорију о природним правима.

Ако се прихвати друга теза, онда према Келзену, међународно право има примат над државним правом: „До сада је представа о суверености сопствене државе – с правом или не – стајала на путу свему ономе што циља на уобличавање међународноправног поретка у организацију која дела на основу поделе рада, што циља на успостављање посебних органа за даљу изградњу, примену и спровођење међународног права, што циља на даљи развитак међународноправне заједнице од њеног стања примитивности у једну *civitas maxima* – такође у политичко-материјалном смислу те речи“.⁷⁶⁵ Јовановић је истакао да ова прва претпоставка ништа не би променила у теоријском смислу у појму државне суверености, јер би једина разлика била у томе што државна власт, која би била потчињена правним нормама, не би више била суверена, већ би суверена била

Слободан Јовановић, снимљено
јануара 1941. године
(БСАНУ Ф-221/18)

виша власт. Другим речима, ако би државе које припадају међународној заједници биле потчињене нормама међународног права, то би значило да је сувереност престала бити својство појединих држава и постала својство међународне заједнице, „постојала би једна суверена надржава састављена од великог броја несuverених држава“.⁷⁶⁶ Међутим, сувереност те надржаве била би државна сувереност, а не правна сувереност. Државе, као и појединци, могу да ступају у уговорне односе и да стварају државне заједнице. За разлику од државних уговора или државних заједница, савезна држава је суверена исто као и унитарна. Ако би на територији неке државе норму могла да спроводи било која друга сила, без обзира да ли је реч о међународној заједници или некој појединачној светској сили, онда би та сила, у ствари, била држава, док би ова друга постала само покрајина те нове надржаве.

Државна власт произлази из права, а право произлази из државе. Њихов почетак је изворно јединство власти и права. Управо то јединство власти, које је сувереност државе и права, јесте основа и специфичност Јовановићеве теорије државне суверености. Дакле, он не поставља власт изнад права, већ сматра да власт и право истовремено настају. Они се у теорији раздвајају, али су у суштини, у својој практичкој делатности нераздвојиви. Сваки покушај њиховог раздвајања осуђен је на неуспех, без обзира да ли је реч о теорији о природним правима, где се претпоставља да постоји право пре државе, теорији о народној суверености која произлази из јуснатурализма и где се од државног права одваја право народа као неорганизоване масе, која због тога не може имати јединство воље неопходно за доношење легитимних одлука, или теорије правне суверености која претпоставља да правна норма претходи државној власти.

Јовановић је након Другог светског рата, у раду *О тоталитаризму* објављеном у Паризу 1952. године поново разматрао питање суверености. Закључио је да је тоталитаризам извитоперио идеју суверености: „У доба стварања суверених држава, сувереност је означавала њихову независност од сваке друге власти, независност како од папе, тако и од Свете Римске Царевине, која је као и папа потраживала неку врсту врховног надзора над хришћанским државама. Независна држава имала је без сумње могућности да сама своју надлежност одређује и у томе смислу била је свенадлежна. У пракси, она није своју надлежност преко мере ширила. Демократија, бар у прво време, гледала је шта више да државну надлежност сузи. Тек тоталитаризам је покушао да државу доиста начини свенадлежном,

Слободан Јовановић,
О тоталитаризму, Париз, 1952.

Првوماјска парада 1946. године

што ће рећи свемоћном. Уздајући се у једну тако случајну ствар као што је генијалност једног диктатора, или наслањајући се на једну тако хипотетичну ствар као што је Марксова социјална теорија, тоталитаризам је потпуно уништио личну слободу, огласио своје вође за свемоћне, а своје доктрине за непогрешиве“.⁷⁶⁷ Јовановићев начин ограничавања државне свемоћи у парламентарном систему заснива се на самоограничавању неограничене власти законодавног тела, преко његове поделе.

Иако у уводу *Државе* даје само формалне разлоге свог разматрања државе, тј. државне организације правне државе, Јовановић има далеко дубље системске аргументе у прилогу правној држави, односно правности државе. Основни разлог налази се у томе што је прво начело његове теорије о држави начело јединства државе, власти и права као јединственог феномена. Државна власт и право истовремено настају, као јединствени феномен, као „лице и наличје исте ствари“. Без државне власти нема права и без права нема државе. При томе треба имати у виду да се то прво начело налази у општој теорији о држави, која обухвата најопштију идеју државе. Право као својство државе Јовановић сматра иманентним држави. Да је право иманентно држави, види се у томе што је добробит државе, оличена у њеном јединству, снази и стабилности, непосредно везана за појам правне државе. Дакле, правна држава није случајни историјски догађај, само фаза у коју је доспела држава, већ остварење идеје која је садржана у самом појму државе. Другим речима, постоји унутрашња логика развоја државе, од појма до остварења.

Када у *Држави* говори о логици, Јовановић мисли на логику државе: „Правна држава била је довршен тип; њено логично јединство било је постало тако јасно да се о њој могло говорити као о једном апстрактном обрасцу, независно од држава које су

своје уставе том обрасцу саображавале“.⁷⁶⁸ Унутрашње логичко јединство Јовановићевог појма државе види се већ из самог садржаја *Државе*. Она се дели на три основна дела – појам државе, државне функције и државну организацију. Сва три дела имају унутар себе сличне, у основи трочлане поделе. Јовановић је из појма државе системски изводио њене функције: „Да би могла ван себе саме, у спољашњем свету, дејствовати, свака се идеја мора претворити у силу; зато и држава не може своје интересе остварити друкчије него развијањем извесног квантума снаге. Државни се живот манифестује на тај начин, што држава покушава да својом колективном снагом оствари своје идеје о свом интересу“.⁷⁶⁹ При томе се у државној активности разликују два момента – изналагање државног интереса и његово остваривање. Изналагање државног интереса је размишљање о томе шта је најкорисније да се уради за државу у једном тренутку. Изналагање државног интереса још није спољна делатност, већ је само закључивање „шта и како треба да се уради“.⁷⁷⁰ Остваривањем државног интереса, међутим, прелази се из „сфере мисли“ у „сферу чињеница“.⁷⁷¹ Јовановић упућује на два начина за изналагање државног интереса. Према једном начину поступа се од случаја до случаја, односно сваки случај се узима сам за себе, па се према његовим посебним околностима оцењује шта је за државу најкорисније да уради. Према другом начину, случајеви исте врсте могу се груписати како би се проценило шта је „просечно за државу најкорисније“ да у случајевима дате врсте уради: „Чим се случајеви државног живота групишу по врстама, за државу постаје могућно да у свима случајевима исте врсте ради једнако, тј. да ради по унапред постављеним правилима“.⁷⁷² Према првом начину одређивања државног интереса, када се ради од случаја до случаја, мали је размак између изналагања и остваривања државног интереса, због чега обе активности, и изналагање и остваривање, обављају исти органи. Органи који делују треба да установе и како треба деловати, јер се то питање поставља уочи самог деловања. Тада држава делује произвољно, јер не делује на основу претходног промишљања, већ од случаја до случаја. Другачије је када се за целу врсту случајева израчуна просечан државни интерес: „Државни се интерес онда утврђује према једном апстрактно – типском случају, што значи да се може утврдити пре него се и један конкретан случај тога типа појави у пракси“.⁷⁷³ У овом другом случају изналагање државног интереса се толико временски одваја од његовог остваривања, да се за та два момента државне радње не морају употребити исти органи: „Кад се за та два момента државне радње употребе различити органи, ти се моменти представљају као две одвојене функције: једна регулативна, а друга извршна“.⁷⁷⁴ Пошто су просуђивање и одлучивање и извршавање претходно промишљеног различите функције, долази до појаве треће функције: „Чим се те две функције одвоје једна од друге, јавља се и једна трећа функција“.⁷⁷⁵ Када су за појединачне случајеве исте врсте случајева већ прописана правила, зна се шта је за државу најкорисније у сваком таквом типском случају. За сваки посебан случај потребно је установити којој врсти припада и која правила за њега важе, а затим применити правила на одређеном случају, конкретизовати га: „Сва ова три момента јављају се у државној радњи само онда када се

регулативна функција одвоји од извршне. Онда се јавља, прво, формулисање државног интереса у облику општих правила, затим се под та правила подводе конкретни случајеви који се у пракси јаве, најзад се та правила остварују у тим конкретним случајевима^{.776} Тако Јовановић из саме логике државе, односно државне радње на остваривању сопствених интереса, изводи разлику три државне функције – законодавну, судску и извршну (управну). Унутрашњом логиком државе дошао је до претпоставке за поделу власти, јер подела власти у државној организацији треба да одговора државним функцијама.

Јовановић је закључио да законодавна и судска функција „резонују“ о државним интересима, док их управа остварује. Законодавство, у основи, поступа у складу са индуктивном методом. На основу неодређеног броја случајева генерализује, односно „закључује каква правила треба за њих прописати“^{.777} Законодавна власт је спора: „Оклевање је мана код извршних органа; код законодавних у мало те није врлина“^{.778} Судство поступа дедуктивно, јер на основу унапред постављеног општег правила закључује како у датом случају треба поступати. Јовановић је указао да су законодавство и судство теорија, док је управа пракса: „Из тог разлога управна [извршна] се функција може сматрати као она функција без које би државни живот уопште био немогућан“^{.779} Држава без законодавства и судства може се замислити, али држава без извршне функције не би ни постојала. Државни интерес је, међутим, да раздвоји своје регулативне функције од извршних. Кад је указао да судство поступа дедуктивно, Јовановић није узео у обзир англоамеричку правну традицију, већ само континенталну.^{.780}

Према основном начелу Јовановићевог учења, држава, власт и право су нераздвојиви. Ауторитет власти оснива се на правним нормама и законима, а важност правних норми се заснива на ауторитету власти која има силу да их спроводи. У самој дефиницији појма права налази се појам обавезности, а обавезност гарантује једино државна сила. Држава је настала од друштва, када је једно друштво, у борби на живот и смрт, морало да се потчини војној организацији. Прва власт која је постала била је истовремено и прва правна норма чији садржај је био да та власт треба да постоји. Прва норма представљала је акт власти, јер они који су створили норму, морали су у тренутку њеног доношења да буду власт.

Јовановић следи Монтескјеову (Charles Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu) школу, која утемељење дводомног система налази у начелу поделе власти. Према начелу поделе власти,

Монтескје (1689–1755), француски филозоф, писац и политички теоретичар

три власти се одвајају да би узајамно могле да се ограничавају. Законодавна власт остаје неограничена, јер се код ње налази сувереност и државна личност, и њу не могу да ограниче извршна и судска власт јер су јој подређене: „Законодавна се власт не може ограничити друкчије него сама собом: треба је другим речима, поделити на два дела која ће се ограничавати узајамно. Двodomни систем није ништа друго већ продужење поделе власти“.⁷⁸¹ Постоји и мишљење да се увођењем двodomног система само компликује парламентарни систем. Овакво гледиште најчешће је везано за уверење да демократски систем треба да буде што једноставнији да би био ближи народу. Парламентарни систем је, међутим, „најкомплицованија од свију облика представничке владе, али је та компликација баш и била потребна да се осигурају политичке слободе“.⁷⁸²

Пошто је правна норма само она норма коју је држава огласила за обавезну, владавина права почива, према Јовановићу, на подели власти и повиновању власти праву, тј. законима. Држава преко законодавне власти може да огласи обавезним било које правило, као и да укине исто правило, које је претходно учинила обавезним. Зато је само позитивно право оно којим се држава руководи.

Правна држава, дакле, за Јовановића није држава поштовања природних права, нити држава правне суверености. Држава је суверена, а не право, без обзира да ли је реч о природном праву или неком другом праву. Под модерном правном државом, пре свега, „мисли се на одвајање законодавне власти од управне [извршне], на подвођење управне власти под правни поредак, на обезбеђивање законите управе“.⁷⁸³ Јовановић је указао на то да је за време апсолутне монархије, као првог облика модерне државе, правни поредак регулисао само односе појединаца једних према другима (субјективна приватна права). У то време владало је уверење „да је државни интерес увек и у сваком случају пречи од појединачног интереса; да су државни органи једини у стању да правилно оцене државни интерес, и да их стога у њиховом раду и у њиховим односима према појединцима треба оставити без правних ограничења“.⁷⁸⁴ Истиче да је у прво време појам правне државе, који се развио „насупротив појму полицијске државе“ био схватан преуско, јер се мислило да државна управа (извршна власт) мора да се креће у границама правног поретка у смислу обављања искључиво своје правне функције, док је касније појам „правне државе проширен, и данас се сматра, да правне државе има чим је управна [извршна] власт доведена у границе закона, без обзира на обим њене мисије. Појам правне државе постао је чисто формалан“.⁷⁸⁵ Према Јовановићевом појму правне државе „држава може ширити круг својих послова колико хоће, али под условом да свој рад увек саобрази извесним унапред постављеним законским правилима. Држава која тако ради назива се правна држава“.⁷⁸⁶

Према Јовановићу, држава је засебна личност која постоји изнад физичких лица. Као засебна личност, држава може бити, према једном схватању, друштвена група која има своју личност или правна организација. Држава као друштвена група нема своју властиту личност, али је има као правна организација.⁷⁸⁷

Иако се држава не може чулно сагледати, она ипак живи својим животом, који је различит од живота њених поданика. Држава је у стању да надживи своје поданике. Иако

Слободан Јовановић и Лејди Пеџет (Lady Paget) у Лондону, јуна 1952. године

се генерације њених поданика непрестано смењују, она остаје једна и иста. Јовановић наводи пример данашње Француске која се сматра истоветном са Француском XVIII века, иако више није жив ниједан Француз из XVIII века. Међутим, то што држава има свој властити живот, не значи да она има личност као друштвена група, тј. по себи самој, као организму, већ само као правно лице.

Јовановић указује да способност за вољу могу имати и човек и група људи. Не подразумева се да је група људи личност као и човек, већ само да је за задовољавање критеријума јединства воље свеједно да ли је реч о једном човеку, или о групи људи: „И пошто је, с правног гледишта, само та црта човекове личности важна, то се у праву апстрахује од свих разлика које иначе постоје између групе и човека, па се група и човек стављају у исту правну категорију“.⁷⁸⁸ Јовановић је закључио да се изједначавањем групе и човека у правном смислу, групи не признаје ништа друго, него да као и човек може да буде субјект права. До јединства воље у држави се долази тако што се одваја једна категорија људи, државни органи, и њима се оставља да кажу шта је заједничка државна воља којој сви чланови државне заједнице морају да се покоравају, „у модерној држави, тај се задатак поверава законодавним органима“. У једном организму свест је у једном органу, а у држави је реч о великом броју свесних воља. Јединство у држави се постиже, иако у њој постоји велики број различитих воља, јер оне нису равноправне, већ је воља државних органа у правном смислу хијерархијски старија од воље обичних грађана, па воља државних органа обавезује вољу осталих, као заповест, и утолико потиरे њихову властиту вољу, ако би она била противна.

Држава мора своју вољу да „позајмљује“ јер „у недостатку телесне егзистенције, нема своје воље у правом смислу, него се као њена воља рачуна једна туђа воља, воља њених органа“.⁷⁸⁹ Државни органи, у ствари, треба држави да позајме своју „способност хтења“, а не своју личну вољу, јер је њихова „дужност да изнађу ону вољу коју би држава вероватно имала, када би за хтење била способна“.⁷⁹⁰ При томе, воља државе је сасвим

стварна, и појединачне воље њену надмоћ непосредно осећају. То што државу није могуће видети не значи да она не постоји. Њена воља је закон који дејствује исто као и воља живог бића, јер „ко се о закон огреши, осећа да је дошао у сукоб са једном стварном вољом, која на напад одговара“.⁷⁹¹

Иако је уобичајено да се државним органима називају сви који обављају законодавне, управне (извршне) или судске функције државне власти, Јовановић је истакао да државну личност представљају само законодавни органи, јер само они позајмљују држави способност хтења: „Државна воља изражена је у закону; следствено, као државна воља важиће оно што законодавни органи буду хтели“.⁷⁹² За разлику од законодавних органа, извршни и судски органи не раде на стварању државне воље, већ на њеном претварању у дело.

Јовановићево је мишљење да теорија о држави као правном лицу најбоље решава проблем односа између правног поретка, владара и поданика: „Схваћена као правна личност, држава се одваја од својих поданика, и у стању је да их надживи. У исто време, одваја се и од својих властитих органа, и у стању је да и њих доведе у границе правног поретка, који онда представља њену вољу, а не њихову“.⁷⁹³ Према теорији о правној личности државе, правни поредак изражава вољу саме државе, схваћене као личности. Јовановић води рачуна да држава не добије карактеристике физичког организма, какве је имала у раној Блунчлијевој теорији. Међутим, држава има све карактеристике личности, која је правна, као што је и човек правно лице (физичко лице). Јовановић је сматрао да одбацивање теорије државне правне личности води у изједначавање државне воље са вољом вршилаца власти, тј. у апсолутизам државних органа. Ако се, са друге стране, правни поредак замишља као идеално право које „лебди изнад вршилаца власти“, обавезујући их преко њихове савести, онда је, наглашава Јовановић, реч о старој природноправној теорији, о правном поретку који постоји изнад држава. Пошто је теорију природних права сматрао правно непојмљивом, Јовановић је истакао да је теорија о правној личности државе најподеснија од свих правних теорија.

Јовановић је сматрао да је неупитна реалност да држава представља силу – „једну личност заслепљену у свом егоизму“.⁷⁹⁴ Ако дође до сукоба између државног разлога и моралности, у свакој држави превладаће државни разлог. Према његовом мишљењу, међутим, наивно је мислити да је постојало неко стање без принуде, у које човек може да се врати. Иако је присила неминовност, велика је разлика између неорганизоване присиле преддржавног стања и државне принуде, јер за разлику од силе преддржавног стања, са државом настају и право и слобода. Оправдање државе лежи управо у томе што без државе нема слободе појединца. Држава на свом почетку није била „правна држава“, али, с обзиром на то да су држава и право нераздвојиви, она је од почетка у себи имала и клицу, потенцију довршења свог правног смисла.

Јовановић је нагласио велике разлике које постоје између личности државе и личности појединца: „С погледом на њену дуговечност могло би се ићи и даље, па рећи да се она састоји не само из једног збира људи, него још и из једног збира нараштаја. Укратко,

држава је једна личност с општијим и трајнијим интересом него појединац⁷⁹⁵. Иако се држава, као личност виша од личности њених поданика, не може удруживати са њима, она и појединац имају заједничке интересе. И за појединца и за државу су у интересу слобода, благостање и успешност у обављању сопствених активности. Држава је одувек била правна личност, само је то било мање уочљиво у време апсолутне монархије, када су изједначаване државна личност и личност монарха. Права појединца симултано се развијају са унапређивањем државе, у чијем је интересу да актуализује своју правност коју је одувек имала у потенцији. Јовановић жели да избегне примедбу персонификације личности државе, али слободно се може рећи да на уму има то да држава, као правно лице, делује као човечији организам. И држава као и човек промишља пре него што почне да ради, и касније просуђује целисходност својих поступака. Те три основне радње уједно су и темељ за поделу власти на законодавну, као ону која промишља, извршну, као ону која дела и судску, као ону која просуђује. Са испуњењем ове поделе активности, држави је боље него да су сви њени послови измешани. Истовремено, поделом власти стичу се услови за бољитак појединца, јер држава омогућује веће поштовање његове слободе и његових права. На тај начин нераздвојиво су испосредовани интереси државе и појединца и њихов заједнички развитак и напредак. Јовановић сматра да Макијавели (Niccolò Machiavelli) није увидео да сама држава има интерес у неговању моралног развитака својих поданика, што је тема коју је посебно разматрао.

Јовановић је сматрао да држава даје и ускраћује сва права и слободе, јер је она једини извор субјективних јавних права. Ово доследно значи да без државе нема ни слободе, односно да једино у држави појединац може да буде слободан и то у правној држави, која је за Јовановића идеална држава. Међутим, до правне државе се не долази, како сматра, заступањем природних права, већ поделом власти, односно самоограничавањем државе која је правно лице, законодавног тела које доноси законе.

На Јовановићеву теорију државе природно се надовезују његова теорија уставности и устава. Не треба, међутим, очекивати да се његова уставноправна схватања налазе у књигама посвећеним Уставу Краљевине Србије и Уставу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, иако се могу видети у уводу посвећеном настанку нове државе Јужних Словена, као и у тумачењима појединих чланова устава.⁷⁹⁶ За ова дела се може рећи да представљају прави споменик научничке савести, самодисциплине и самоконтроле, пошто аутор непристрасно и објективно излаже схватања са којима се у основи не слаже. Задатак ових књига било је коректно, јасно и разумљиво тумачење основних правних аката тадашњих држава, и тај задатак је Јовановић сасвим испунио. Јовановићева схватања о уставности и уставу треба тражити у студијама „Велика народна скупштина“ и „Двodomни систем“, рубрици „Парламентарна хроника“ *Архива за њравне и друштвене науке, Нацрпу уставе Уставне комисије* чији је био председник 1920. године,⁷⁹⁷ полемикама вођеним у научним часописима и дневним листовима, приказима и коментарима уставних решења, нпр. Устава из 1931. године. Као професор Општег и посебног државног права Јовановић је био дужан да студентима презентује и протумачи постојећи устав. Он је, међутим, био

критичар оба устава која је образложио у своје две књиге посвећене уставном праву.

Као што је већ било речи, Јовановић је теорију настанка државе разматрао у књизи о држави. Своје теоријске увиде применио је и у случају постанка заједничке државе Јужних Словена. За Јовановића је највећа гаранција за успостављање правне државе подела законодавног тела на два дела, у самоограничавању неограничене воље суверене државе. Законодавна воља (краљ, скупштина) која је државно-правна личност, може све да успостави и све да укине. Ниједан закон, нити један устав није непроменљив, јер суверено законодавно тело може непрестано да га мења (на један или други начин, брже или спорије). Најважније је очувати поделу власти. Сва друга ограничавања показала су се недовољним у поређењу са унутрашњом поделом законодавног тела. Оваквом поделом стварају се реалне упоришне тачке које (само)ограничавају неограниченост законодавне воље. Политичка теорија и организација држава у свету су за свој модел имале енглеску политичку праксу. За енглеску уставност, међутим, карактеристично је одсуство писаног устава. Скуп закона који трају, представљају британски устав у коме се под појмом „парламент“ подразумевају заједно доњи дом, горњи дом, влада (премијер) и круна. Јовановићевом начину мишљења стран је сваки догматизам, укључујући и правнички, који иако може да буде сасвим исправан у погледу формалне логике, често испушта из вида логичка ограничења. У сваком случају његови коментари устава које је дао у две књиге посвећене уставима Краљевине Србије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, до данас су остали узорни уставноправне науке код нас.⁷⁹⁸

Слободан Јовановић је деценијама предавао Опште и посебно државно право на другој години студија права (од 1897. до 1928. сâм). Потом су предавали и Драгослав Јовановић (од 1928/29. године до 1940) и Јован Ђорђевић (од 1936/37). Један семестар предавано је Државно право, а други семестар Уставно право Краљевине Србије, односно Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. За време Другог светског рата предмет Опште државно право (са основама задружне државе) Катедре за правну науку о држави, премештен је са друге на прву годину студија на Правном одсеку, односно трећу годину Економског одсека Правног факултета (Опште државно право са уставним и административним правом). За ванредног професора на овом предмету изабран је 1942. Милан Владисављевић, а за доцента Радомир Лукић, али нису били и потврђени.⁷⁹⁹ После рата наставници на Универзитету у Београду који нису хтели да усвоје дијалектички

Радомир Лукић (1914–1999)
(БСАНУ Ф-604)

и историјски материјализам (званичну државну филозофску доктрину) као једину истиниту научну методу, оптуживани су за ненаучност и одстрањивани су са факултета. Код професора се стално процењивала „стручна и педагошка способност“, под којом се подразумевала „способност одгајивања подмлатка у комунистичком духу“.⁸⁰⁰

Предмет је после Другог светског рата остао на првој години (до рата предаван је на другој години студија). Пре рата био је повезан са уставним (посебним) правом, за време рата са основама задружне државе, а после рата са теоријом права. Радомир Лукић је предавао предмет Теорија државе и права. Предратна теорија државе углавном је следила традицију немачке теорије државе, али је Слободан Јовановић синтетисао различите државноправне теорије и искуства, посебно енглески парламентарни систем. Јовановић је сматрао државу и право јединственим феноменом, али је желео да задржи њихову одвојеност („две стране исте ствари“) избегавајући хегеловске синтезе. Више наслућујући него дубље промишљајући основе Јовановићеве теорије, Ђорђе Тасић је указао на то да је реч о споју хегеловске школе и енглеског политичког искуства: „[Јовановић] нас подсећа на неке енглеске писце који, усвајајући Хегелову концепцију о држави, дају јој такав смисао да индивидуа управо у држави добија своју слободу и њену заштиту“.⁸⁰¹ Према марксистичком учењу држава и право ће одумрети. Слободан Јовановић је, међутим, указао на то да у комунизму држава није одумирала, осим реторички, већ је јачала, сасвим у складу са марксистичким социјализовањем појединца социјалном дисциплином.⁸⁰² С обзиром на теорију одумирања државе, Јовановићев предмет Опште и посебно учење о држави изгубио је значај и место које је имао пре увођења марксистичке теорије права.⁸⁰³